

Den skicklige vågmästaren hos Platon

Tanken att ett moraliskt ställningstagande kan utgöras av ett vägande av goda och dåliga konsekvenser mot varandra finns formulerad redan hos Platon.¹ I dialogen *Protagoras* finns en passage (351B–358D) där Sokrates redovisar hur den enskilde i olika fall bör ta ställning beroende på hur konsekvenserna av hans agerande utfaller för honom. Han talar här om en mätningkonst, som han snarast tycks uppfatta som en del av matematiken.

Stället i *Protagoras* är uppmärksammat i Platonlitteraturen för att Sokrates får förespråka en egoistisk och hedonistisk konsekvensetik, dvs en slags etisk hedonism. En sådan ståndpunkt rimmar ju illa med andra ställen hos Platon, t ex med budskapet i de centrala dialogerna *Gorgias* och *Staten*, där lusten och det goda hålls åtskilda. Diskussionen gäller därför ofta om passagen i *Protagoras* ska uppfattas som en hypotetisk ståndpunkt som antas för diskussionens skull eller som en verklig ståndpunkt som Platon hade vid denna tid men senare övergav. Dvs man frågar hur passagen ska kunna passas in i Platons filosofi innehållsmässigt eller utvecklingsmässigt på ett rimligt sätt. Jag ska inte här gå in i den diskussionen² utan endast hålla mig till

1 Undertecknad arbetar med en studie om vägning, speciellt forsknings-etisk vägning, med stöd av Riksbankens Jubileumsfond.

2 A E Taylor återger i sin *Plato. The Man and his Work* några ståndpunkter i denna fråga samt formulerar sin egen tolkning. Den innebär att "Neither Protagoras nor Socrates is represented as adopting the Hedonist equation of good with pleasure. The thesis which Socrates is committed to is simply that of the identity of goodness and knowledge. The further identification of good with pleasure is carefully treated, as we have seen, as one neither to be affirmed nor denied. We are concerned solely with investigating its consequences." (Taylor, sid 260). Genom en sådan tolkning uppehålls

passagens formuleringar och fråga vad de säger om det moraliska ställningstagandet som ett vägande.

Är det så, som många menar, att människan tillfälligtvis kan övermannas av lustar och passioner och därför välja något ont framför det goda, fastän hon vet att det är något ont? Sokrates svarar nekande. Enligt Sokrates gör hon i stället vid dessa tillfällen ett intellektuellt misstag. Man mäter fel eller räknar fel vad gäller det som är gott och det som är ont. Man brister i insikt. Det är i detta sammanhang som Sokrates får anledning att reda ut vad han menar med "vägning".

Olika handlingar medför lust eller något angenämt i olika hög grad. De kan också medföra lidande för oss. De kan också innebära både en lust och ett lidande, kanske först det ena, sedan det andra. I *Protagoras* identifierar Sokrates lusten med det goda och lidandet med det onda (t ex 354 C,D; 355 B) och hans resonemang tar fasta bara på vad som är gott eller ont för den handlande individen själv.

När individen ska välja handlingsalternativ ska han/hon enligt Sokrates utöva "mätkonst" (*metretike techne*, 356D) och det som ska mätas och jämföras är mängder av lust (gott) och lidande (ont). Han liknar sedan den som ska välja vid en vågmästare (*agathos histanai anthropos*, 356B) som placerar handlingsalternativens lust- och olustmängder i olika vågskålar och som avgör vad som väger tyngst.

Sokrates diskuterar tre fall där vi antas välja mellan två handlingsalternativ. I det första medför båda handlingarna goda, lustgivande konsekvenser. I det andra medför båda handlingarna lidande. I det tredje medför de både gott och ont, både lust och lidande.

Sokrates säger: "Du bör liksom en skicklig vågmästare, lägga det angenäma på den ena och det smärtsamma på den andra vågskålen, och detta både om det ligger nära och om det ligger fjärran, och sedan säga vilketdera som det finnes mest av. Och om du därvid väger lust

möjligheten att den moral som Sokrates får representera i *Protagoras* blir förenlig med den som han för fram i t ex *Gorgias*. Taylor intar, enligt min mening, en rimlig ståndpunkt i frågan. (Jfr 351DE) Sokrates och Platons kritik av hedonismen är ju kraftfull i andra dialoger och brukar uppfattas som central i den lära de förkunnar. Att uppfatta Sokrates antaganden som gjorda blott för diskussionens skull måste vi också göra i andra sammanhang, jfr t ex den inledande diskussionen i *Gorgias* där talarkonsten behandlas som om den vore en konst, vilket Sokrates, som det senare visar sig, inte alls menar.

mot lust, bör du för varje fall välja den del, som är större och som innehåller mer. Om du väger smärta, den del som är mindre och som innehåller mindre. Antag slutligen, att du väger lust mot smärta; om det behagliga väger mer än det smärtsamma – vare sig det förra är nära och det senare fjärran, eller det är tvärtom – bör du välja den gärningen, där förhållandet är sådant; om däremot det smärtsamma väger mer än det behagliga, bör du ej välja den” (*Skrifter*, del II, s 184).

Platons våg är en balansvåg. Vi kan tänka oss den försedd med en visare som pekar mot en skala med en nollpunkt, som visaren visar mot när vikterna i skålarna är lika. Tydligen kan såväl lustmängder som olustmängder läggas i vågskålarna. Deras ”vikt” anger bara hur mycket lust eller olust där finns, inte av vilket slag den är. Därför kan vi väga lust mot lust och olust mot olust, men även lust mot olust, när t ex ett visst handlingssätt medför konsekvenser av båda slagen. Men det innebär också att man i det fall man väger lust mot olust också måste veta i vilken vågskål man lägger vad. Visarens utslag (riktningen) talar bara om i vilken vågskål den större mängden finns.

Eftersom Platon speciellt uppmärksammar handlingar som ger den handlande både lust och olust, t ex att träna sin kropp till styrka och hälsa eller att undergå viss läkarbehandling, måste vi anta att hans vågmästare också ska kunna jämföra sådana handlingar. Rimligen är det då ”mellanskillnaden” mellan handlingens lustmängd och olustmängd som man tar till utgångspunkt vid jämförelsen. Platon talar själv om ”överskott” och ”brist” i jämförelsen lust mot olust (*hyperbole resp elleipsis, endeia*, 356A, 357A). Jag antar att han tänker sig jämförelsen mellan sammansatta alternativ på samma sätt. Den handling som ger störst överskott av lust över olust bör väljas i detta fall.

Platons vägningsresonemang innehåller några viktiga antaganden:

1. Lust (gott) och olust (ont) kan mätas i ett mängdmått.
2. Med hjälp av detta mängdmått kan lust- och olustmängder rangordnas efter storlek.
3. Om en handling ger upphov till såväl en viss mängd lust som en viss mängd olust erhålls handlingens karaktär (av lustgivande eller olustgivande) genom ”mellanskillnaden” mellan de två mängderna.
4. I ett val mellan två handlingar bör vi välja den som ger den största ”mellanskillnaden” med avseende på lust.

Hurdan skala kan denna balansvåg vara försedd med? När vi endast jämför en lust (eller olust) med en annan eller när vi för en handling avgör om lust eller olust väger över behöver vi utöver nollpunkten ingen gradering av skalan. Vi ser vad som blir större eller mindre utan att vi behöver sätta numeriska värden på det. Vågens visare gör utslag åt ena eller andra hållet och ger oss en rangordning av de mängder som vägs. För att uppfylla teserna 1–3 ovan är detta tillräckligt.

Men för att kunna göra jämförelser mellan handlingsalternativ som innebär både lust och olust och där vägningen ska göras mellan differenser, måste dock måtvärden till. Eftersom vågen enligt Platons beskrivning endast registrerar mängd och inte art kan den inte fungera om den lust och olust som tillhör en handling läggs i den ena vågskålen och den lust och olust som följer av en annan handling läggs i den andra. Det kommer inte vara ”mellanskillnaderna”, differenserna mellan lust och olust som vägs mot varandra i sådant fall utan det kommer att vara summorna. Dvs en handling som medför mycket lust och mycket olust kommer t ex att väga mer än en som innehåller mycket lust och mindre olust, vilket strider mot det resultat som vägningen ska leda till. Lägg både lust och olust i samma vågskål kan vi inte veta något om fördelningen eller differensen dem emellan.

För att balansvågen som Platon beskriver den ska kunna fungera måste vi alltså göra successiva separata vägningar. Först en vägning mellan lust och olust för en handling, därefter en motsvarande vägning för det alternativ vi vill jämföra med. Men för att dessa vägningar i sin tur ska kunna jämföras med varandra, m.a.o. för att även tes 4 ska kunna uppfyllas, krävs att utslaget storlek kan beaktas. Vågens skala måste därför här vara en sk intervallskala.³

3 Antag att vi har lustmängderna l_1 och l_2 och olustmängderna o_1 och o_2 och att de kan rangordnas enligt $l_1 > l_2 > o_1 > o_2$. Denna rangordning får vi fram genom successiva vägningar med balansvågen. Ingen gradering av skalan krävs så långt. Antag nu att vi vill väga två handlingsalternativ mot varandra och båda medför både lust och olust. Vi kan tydligen inte lägga den ena handlingens konsekvenser i ena vågskålen. Då får vi problemet med summorna ovan. De separata vägningarna som givit rangordningen måste i stället vara tillräckliga.

Antag att h_1 medför l_1 och o_2 och en annan handling h_2 medför l_2 och o_1 och att rangordningen ovan gäller. Då måste också $h_1 > h_2$ ("vara bättre") ty $(l_1 - o_2) > (l_2 - o_1)$. Den enkla rangordningen tillåter oss dra den slut-

Platon säger ingenstans vad denna lustmängd egentligen utgörs av eller hur vi mäter den. Vi kan knyta an till diskussionen hos Bentham och Mill och t ex fråga om det är lustens intensitet som mäts och som kan graderas? Eller är det lustens varaktighet i tid? Eller är mängden kanske någon slags produkt (dvs resultatet av en multiplikation) av dessa? Eller rör det någon annan av de faktorer som bl.a. Bentham menar vara kvantifierbara? Genomgående tycks Platon fråga efter vad som är "mest" vid jämförelsen. I något fall skulle detta kunna referera inte bara till mängd utan också till grad och intensitet. Guthrie över-sätter t ex 356A: "It depends on whether one is greater or smaller, more or less intense than the other"(Guthrie, p. 92).⁴

Platon tycks i *Protagoras* anta att alla luster är direkt jämförbara med varandra och gör inte någon kvalitativ skillnad mellan mer värdefull och mindre värdefull lust, vilket är en central tanke i t ex *Gorgias* (499Bff). Men här är det endast kvantitet som diskuteras.

För enkla vägningar, t ex en lust emot en annan, kan sålunda vågmodellen förstås utan att vi sätter numeriska värden på mängder eller differenser. Men som vi sett krävs detta vid jämförelser i mer samman-

satsen. Men hur blir det om h_1 medför l_1 och o_1 och h_2 medför l_2 och o_2 ? Den blotta rangordningen mellan mängderna tillåter oss nu inte att uttala oss om differenserna ($l_1 - o_1$) och ($l_2 - o_2$). Ska också dessa jämförelser kunna utföras och baseras endast på de enskilda jämförelserna lust mot lust, olust mot olust eller lust mot olust, vilket Platon tycks förutsätta, måste mängderna eller "mellanskillnaderna" på något sätt tillskrivas mätvärden. Skalan måste därför antas vara en intervallskala.

4 Lindskog uttrycker stället helt i mängdtermer – 'större' och 'mindre mängd'. Lamb översätter: "That is, when one becomes greater and the other smaller, or when there are more on the one side and fewer on the other, or here a greater degree and there the less" (Lamb, s 237). Platons egen formulering är följande: "*tauta d' esti meidso te kai smikrotera gignomena allelon kai pleio kai elatto kai mallon hetton*". De komparativer som Platon här parvis sätter mot varandra har enligt standardhandböcker en mycket allmän betydelse. De betyder 'mer', 'större', 'fler', 'starkare', 'i högre grad', osv, samt respektive motsatser. Det är därför svårt att med t.ex. detta textställe belägga att Platon inte bara ville tala om mängd lust, utan också om lust i olika grad eller intensitet. Det som dock talar för översättningar i Guthries och Lambs riktning är att det bör finnas någon mening som Platon vill fånga upp när han använder flera olika ord för till synes samma sak. Men Platon talar alltså ingenstans explicit om lustens styrka i betydelsen intensitet.

satta fall. Platons formuleringar om "mätningkonsten" som ett slags aritmetik – en räkning (*arithmetike*, 357A) med "udda och jämnt" – vilket väl måste åsyfta siffervärden – talar för att han själv tänkte att detta var möjligt. Han säger t ex "...a knowledge of measurement, since the art here is concerned with excess and defect, and of numeration, as it has to do with odd and even?" (Lamb, p 241; jag använder Lams översättning här som är tydligare än Lindsogs).

Vi har hittills inte tagit hänsyn till när de olika lust- och olustmängderna inträffar tidsmässigt. Hur tidsfaktorn spelar in är något som tagits upp i dagens diskussion, där vissa menat att en närliggande lustupplevelse ska väga tyngre än en längre fram liggande. Platon skulle dock ta avstånd från en sådan tanke.⁵ Ja, vid en första läsning av hans text kan man till och med få uppfattningen att Platon hävdade en närmast omvänd princip, nämligen den att om en handling ledde till olika lustupplevelser i en viss tidsföljd, så blir det den sista i kedjan, den avslutande lust- eller olustupplevelsen, som väger tyngst och som ger handlingen sin dominerande karaktär.

Några citat kan stödja en sådan tolkning. Sokrates talar om

5 John Rawls hör till dem – som likt Platon – avvisar tanken att tillmäta framtida (och avlägsna) konsekvenser mindre betydelse än närliggande. "Unlike the principle of equality, time preference has no intrinsic ethical appeal. It is introduced in a purely ad hoc way to moderate the consequences of the utility criterion." (*A Theory of Justice*, sid 298). Kombinerar vi vad som är näraliggande och framtida med sannolikheter kan det dock enligt Rawls vara rimligt att vi när vi fattar beslut låter det näraliggande och förhållandevis säkra väga tyngre än det framtida och osäkra. "Of course, a present or near future advantage may be counted more heavily on account of its greater certainty or probability, and we should take into consideration how our situation and capacity for particular enjoyments will change. But none of these things justifies our preferring a lesser present to a greater future good simply because of its nearer temporal position." (Rawls, 1971, s 293–294, min kurs.) Kanske skulle Platon instämt i detta.

En utförlig diskussion av olika ståndpunkter vad gäller värdering av tidigare, nuvarande och framtida utfall av gott och ont återfinns i Derek Parfitts *Reasons and Persons* (kap 8, spec avsnitt 62, 63, 66 och 67). Parfitt relaterar dessa ståndpunkter till en rationell beslutsprincip, som tar fasta på individens "self-interest", och som i sin hedonistiska variant (se Parfitt 1984, sid 3–4) mycket väl motsvarar den teori Platon behandlar i *Protagoras*. Parfitts diskussion är mycket detaljrik och komplicerad och kan inte sammanfattas här.

beteenden som ger oss lust för stunden men som i framtiden ger oss sjukdom och lidande och säger: ”Tycka ni ej då, gott folk, att – som Protagoras och jag har sagt – allt detta är ej något ont av annan anledning än därför att det slutar med sorg och berövar oss andra njutningar. – Skulle de svara ja? Vi voro bägge ense därom” (*Skrifter*, del II, sid 181).

Något längre fram heter det: ”När ni säga, att det finns obehagliga ting, som äro goda, tänka ni då ej på sådant som gymnastiska övningar, fälttåg, läkarebehandling genom bränning, skärning, medicinerande eller svält och mena ni ej, att allt detta är gott men obehagligt? – – – Kalla ni detta för gott, därför att det för ögonblicket ger de värsta smärtor och lidanden, eller därför att för framtiden bringar hälsa och välbefinnande för er kropp, samhällelig välfärd, herravälde över andra och rikedom? – – – Är detta gott av annan anledning än därför att det slutar [*apoteleutao*, 354B] med njutning ävensom med befrielse från det onda och avlägsnande av det?” (*Skrifter*, del II, s 182).

Dessa citat skulle alla kunna stödja en tolkning där Sokrates hävdar de framtida eller de slutliga lust/olustupplevelsernas dominans till skillnad från den idag ibland hävdade de närliggande upplevelsernas dominans. Nu visar emellertid det fortsatta resonemanget att det inte är detta Platon åsyftar. Hans exempel är sådana att den framtida olusten – t ex den allvarliga sjukdomen efter en tids utsvävningar – eller den framtida lusten – t ex den samhällelige välfärden efter fälttågets vedermödor – också innebär en större mängd i vågskålen. Det är alltså inte det att den är framtida och ”avslutande” som ska framhållas, utan att den till sitt mått är större. Till och med glädjen blir något ont, säger Sokrates, ”när den berövar eder *större* njutningar än den själv ger, eller skaffar eder *större* sorger än njutningar” (*Skrifter*, del II, s 182, min kurs).

Ett konkret ställningstagande gör Sokrates (Platon) i följande uttalande: ”Det är möjligt, att det då finns någon, som svarar: Men det är stor skillnad, Sokrates, mellan stundens njutning å ena sidan och framtida njutning eller smärta å andra sidan. – Då skulle jag svara: Ligger väl skillnaden i något annat än just i njutning och smärta? Nej, den kan ej ligga i något annat” (*Skrifter*, del II, s 184). Därför kan vi placera lust- och olustmängderna i vågskålarna utan att alls ta hänsyn till om de svarar mot nutid eller framtid – ”detta både om det ligger nära och om det ligger fjärran” (*Skrifter* II, sid 184).

Till teserna bakom vägningsresonemanget kan vi foga ytterligare ett Platonskt antagande, som kan vara viktigt att framhålla:

5. När vi ”mäter” och jämför de lust- och olustmängder som en handling medför är lustmängdernas placering i tiden utan betydelse för sammanvägningen.

Sokrates (Platon) ville med detta resonemang som jag nämnde ovan visa att vägandet innebär utövandet av en insikt och är en konst (*techne*) som förutsätter vetande (*episteme*). När vi väljer fel och förklarar att vi övermannats av våra lustar, ger vi enligt Sokrates en felaktig förklaring. Om vi väljer ett mindre gott framför ett större gör vi i stället ett intellektuellt fel (357D). Vi väger fel, tycks Sokrates mena, och är inga goda vågmästare. Såvitt jag förstår kan dock vårt ”fel” uppfattas på två sätt.

Antag att jag väljer en handling som medför en omedelbar lust, men som också medför en större olust i morgon. Vilket fel är det som jag enligt Sokrates gör? (1) Är det så att jag när jag väljer inte inser att min handling också medför en olust i morgon? Dvs är det en oförmåga att få fram de komponenter som är relevanta vid den erforderliga vägningen? (2) Eller är det så att jag visserligen inser att min handling ger mig olust imorgon, men att jag inte förstår att sätta ett riktigt mätvärde på den och därför också gör en felaktig vägning av komponenterna?

Jag vet inte om vi kan kalla båda fallen för ”vägningsfel”. I det senare fallet möter det väl inget hinder. Platon räknar dock också det första fallet som ett ”vägningsfel”. Det exempel Platon ger – han jämför de modigas och de fegas beteende och deras tro om händelseförloppen i strid och deras eget beteende – visar att de feiga, som här är de insiktslösa, inte förstår att se vad som blir följderna av sitt beteende, osv. Dvs man inser inte vilka komponenter det är som ska vägas mot varandra. Det blir ett vägningsfel genom att man så att säga lägger fel saker i vågskålarna. Det som man lagt i skålarna kan dock ha vägts på ett riktigt sätt.

Jag har med denna korta exposé över passagen i *Protagoras* visat att talet om vägning och analogien mellan ett moraliskt ställningstagande och ett vägningsförfarande är av gammalt datum. Redan i Platons resonemang finns några av de begrepp och principer som är aktuella i dagens diskussion om vägning.

Litteratur

PARFIT, D *Reasons and Persons*. Oxford 1984.

PLATON *Protagoras, Gorgias* ur *Skrifter*, del II. I svensk översättning av Claes Lindskog. Stockholm 1921.

PLATON *Protagoras*. övers av W R M Lamb (Loeb Classical Library) London 1990 (1924).

PLATON *Protagoras*. övers av W K C Guthrie (Penguin Books) London 1964 (1956)

RAWLS, J A *Theory of Justice*. Oxford 1972

TAYLOR, A E *Plato. The Man and his Work*. London 1960 (1924)